

היבטים כלכליים של האינתיפאדה

מבוא

כל התנגדות אזרחית לכיבוש חייבת לשאוף לגבות מחיר כה גבוה מהכובש עד שאפשרות הנסיגה תהיה כדאית לו יותר מהמשך הכיבוש. כמו כן, מטרתו של כול כוח כובש חייבת להיות לגבות, או לאיים לגבות, מחיר ענישתי כה גבוה מאותם אזרחים המעזים להתנגד לשלטונו עד שכול ניסיון לצאת למאבק כזה יגווע בעודו באיבו. אחד התחומים המרכזיים שבהם יכולה מערכה זו להינטש הוא התחום הכלכלי. מטרת פרק זה היא לבדוק את טיבו של מאבק כלכלי זה באינתיפאדה הפלסטינית.

הרקע הכלכלי

לאחר שכבשה ישראל את הגדה המערבית ורצועת עזה בשנת 1967 היא ניסתה לשלב את השטחים בכלכלת ישראל. כפי שציין סלים תעמרי¹ היא קידמה מטרה זו דרך שלושה תהליכים עיקריים.

1. היא החלה לארגן מחדש את רשת התחבורה והתקשורת באופן שתשלב פיזית את השטחים הכבושים במדינת ישראל. תהליך זה כלל גם את הארגון מחדש של רשתות החשמל והמים כך שהפלסטינים יהפכו להיות תלויים בשירותים ציבוריים שבשליטת ישראל.

2. שוק העבודה הישראלי נפתח בפני עובדים פלסטיניים, בה בעת שנוצרו חסמים להתפתחות מקורות תעסוקה מקומיים בשטחים הכבושים.

3. המנגנון השלישי היה שילוב השווקים, כך שהשטחים הכבושים הפכו לשוק שבו עבור מוצרי תעשייה וחקלאות ישראלים. בשנות ה-1980 כבר הגיעו כ-90 אחוזים מסך הסחורות שיובאו לשטחים מישראל. בו בזמן נמנעה ממוצרים פלסטיניים גישה חופשית לשווקים הישראליים.

שלושת התהליכים הללו יחדיו הפכו את אוכלוסיית השטחים הכבושים לתלוייה

כלכלית בישראל, מצב שהיווה אבן יסוד של שליטתה הפוליטית של ישראל בשטחים. ברגע ששליטה זו עורערה עם פרוץ האינתיפאדה בדצמבר 1987, נעשה גם ניסיון רציני לערער את הבסיס הכלכלי של הכיבוש.

הימים הראשונים של "מלחמת בזק" לא אלימה

בשבועות הראשונים של האינתיפאדה היא דמתה באופיה למה שכינה ג'ין שארפ "מלחמת בזק לא אלימה" – מפגן המוני של התנגדות וחוסר שיתוף פעולה כמעט מלא עם הכובש הישראלי. הייתה זו תקופה של שיתוף כלכלי כמעט מלא, שיתוף חיי היום-יום הכלכליים כתוצאה משביתות כלליות ושביתות שבת של עובדים, ביחד עם הפגנות יומיות ועימותים ברחובות. התוצאה הייתה ששני הצדדים במאבק סבלו משיבושים כלכליים חמורים.

לפני האינתיפאדה נסעו כ-110,000 פלסטינים מהשטחים הכבושים לעבודה בישראל מידי יום, כ-60,000 מרצועת עזה והיתר מהגדה המערבית. בשבועות הראשונים של האינתיפאדה ההערכה היא כי עד כ-70 אחוזים מאלה לא הגיעו לעבודה, אם מפני שנענו לקריאות לשביתה כללית, לא יכלו להגיע כי בתיהם היו תחת עוצר, או שהאוטובוסים שבהם נסעו הותקפו בבקבוקי תבערה, או שהרתיעו אותם בדרך כלשהי. ההשלכות הורגשו בישראל מיידית, במיוחד בענף החקלאות. האינתיפאדה פרצה בתקופת קטיף ההדרים. בדרך כלל היוו הפלסטינים כשליש מכוח העבודה שעסק בקטיף הפרי ואריזתו. היו דיווחים שגוף השיווק החקלאי הישראלי אגרסקו איבד 500,000 דולר בדצמבר 1987 וינואר 1988 בגלל אי-יכולתו למלא הזמנות לשוק הבריטי.ⁱⁱ כתוצאה מכך איימה ישראל למנוע מעובדים שהשתתפו בשביתות להיכנס לישראל, וכמה עובדים פוטרו. היו ניסיונות לגייס תלמידי תיכון לקטיף ההדרים, עובדים זרים גויסו מ"רצועת הביטחון" בדרום לבנון, והונפקו אשרות עבודה עבור עובדים מדרום אירופה וקפריסין. שיעור גבוה של פלסטינים עבדו כפועלי יום באתרי בנייה בישראל, והיעדרותם מהעבודה גרמה לשיבושים רציניים במיזמי בנייה. היו

דיווחים על אתרי בנייה בירושלים שהציעו לעובדים יהודיים שכר כפול מהשכר המקובל לפועלים פלסטיניים במאמץ נואש למשוך עובדים חלופיים.

במקביל לעזיבת עובדים במענה לקריאות לשביתות כלליות, הייתה גם קריאה בשבוע הראשון של ינואר 1988 לפלסטינים להחרים מוצרים ישראליים באופן כללי, ובפרט להחרים את אותם מוצרים ישראליים שעבורם הייתה קיימת חלופה פלסטינית.ⁱⁱⁱ על פי דו"ח בהזמנת צה"ל שפורסם לקראת סוף ינואר הפסיד המשק הישראלי כ-28 מיליון ליש"ט מהפסד מכירות וייצור. אובדן השווקים בשטחים הכבושים היה חמור במיוחד עבור עסקים קטנים רבים בישראל – נזק חמור במיוחד נגרם למכירות הטקסטיל, מוצרי מזון ואבקות סבון.^{iv}

אך הכלכלה הפלסטינית סבלה גם היא. כפי שציין משקיף אחד לאחר ששת השבועות הראשונים של האינתיפאדה:^v

ההשפעה הכלכלית של הפרות הסדר הנמשכות בגדה המערבית וברצועת עזה הייתה הרסנית בהרבה עבור האוכלוסייה הפלסטינית של שטחים אלה מאשר עבור הישראלים. פלסטינים רבים מצאו את עצמם ללא כל אמצעי הכנסה במשך שבועות.

הוערך כי התעשייה הפלסטינית, הגם שלא תפסה מקום מרכזי בכלכלת השטחים הכבושים, סבלה ירידה של 25–30 אחוז במכירות בחודשי האינתיפאדה הראשונים. ואולם הירידה בביקוש כתוצאה מצמצום ההכנסה הפנויה של הצרכנים אוזנה במידה מסוימת על ידי העלייה ברכישת מוצרים פלסטיניים מקומיים במקום אלה הישראליים. ואמנם כמה חברות, כגון מחלבת ג'ניידי בחברון, דיווחו על שיפור במכירות כתוצאה מהחרם על מוצרים ישראליים.^{vi}

נראה היה כי הלחץ על הכלכלה הפלסטינית עשוי לגבור במרץ 1988 כאשר קרא הכרוז התשיעי של ההנהגה המאוחדת של האינתיפאדה לכל הפלסטינים העובדים אצל הישראלים בשטחים הכבושים להתפטר "ולהפסיק לבגוד בעמם". ההערכה היא כי בסביבות 17,000 פלסטינים קיבלו בתקופה זו

משכורות ושכר מהישראלים עבור עבודתם במשטרה ובזרועות השונות של המינהל האזרחי. אמנם התפטרות המונית של כל העובדים הללו הייתה מהווה ניצחון סמלי בעל עוצמה עבור הנהגת האינתיפאדה, אך היא הייתה גם מנחיתה מכה כלכלית אנושה על כל אותן משפחות ומשקי בית שהיו מאבדים את מפרנסיהם הראשיים. בסופו של דבר התפטרו כמה פקידי מס ועובדים אחרים של המינהל האזרחי, יחד עם רוב השוטרים. אך מסתבר שהנהגת האינתיפאדה הבינה שקריאתה להתפטרות המונית הקדימה את זמנה, כפי שלא היה זה מעשי לצפות שכל פלסטיני שבדרך כלל עבד בישראל יישאר בבית. במיוחד עבור תושבי רצועת עזה, שרובם גרו במחנות פליטים, ללא כל מקור הכנסה אחר, העבודה היומית בישראל הייתה כורח כלכלי. היה ברור שאם רוצים לשמר את האינתיפאדה לאורך זמן, יהיה צורך להגביל את תקופת "מלחמת הבזק הכלכלית". היה צורך לפתח שיטות מאבק שניתן לשמר לאורך זמן, לגבש דרכי התנגדות אשר יגבו מחיר מהכובש מצד אחד, אך בו בזמן יגבילו את המצוקה והסבל של האוכלוסיה האזרחית, שנקראה להקריב את הקורבנות הדרושים לניצחון הסופי.

וכך, ממרץ 1988 ואילך החלה ההתנגדות ללבוש צורות חדשות. המאבק נראה פחות עז על פני השטח. אך המטרה הייתה להטמיע כה עמוק באורח החיים היומיומי של העם את הגישה והמעשה של ההתנגדות עד שאלה יהפכו להרגל, וכך תוכל ההתנגדות להימשך "כמה שצריך". הדבר ניכר במיוחד ביחס לדרישות מהמגזר העסקי והקמעונאי של המשק הפלסטיני.

מסחר ועסקים באינתיפאדה

אחד הדברים החשובים ביותר שאליהם היה כל מבקר בשטחים הכבושים צריך להתרגל בתקופה זו היה שעות הפתיחה של החנויות. חוץ מימי שבתה כללית ואירועים מיוחדים שבהם האריכו את שעות הפעילות, נפתחו החנויות לשלוש שעות בלבד בכל בוקר. אני נזכר בחוויה המשונה של ביקור במזרח ירושלים בפעם הראשונה מאז פרוץ האינתיפאדה: משעה תשע בבוקר עד לצהריים היו

הרחובות הומים והחנויות נראו מלאות. בשעה 12.00 נסגרו החנויות, הרחובות החלו להתרוקן, ותוך שעות הם היו כמעט נטושים. הסגירה היומית הזאת של החנויות לאחר שלוש שעות מסחר, שהתחלפה בסגירה מוחלטת בימי שבתות כלליות, הפכה לסמל מרכזי של המאבק שהתחולל בין הפלסטינים ומדינת ישראל.

בשבועות הראשונים של האינתיפאדה כמעט כל יום היה יום של שבתה כללית. תגובת כוחות הביטחון הייתה לנסות לפתוח את החנויות בכוח, תוך שבירת המנעולים של אלה שהיו נעולות. וריאציה על כך הייתה להלחם את תריסי החנויות במענה לקריאות לשבות. המחיר של אותה "מלחמת בזק" של שבתות מסחר היה כבד. משקיף אחד העיר בסוף ינואר 1988 כי "שבתות המסחר המלאות במרכזי עסקים חשובים כגון שכם, רמאללה ומזרח ירושלים הותירו... סוחרים פלסטינים רבים על סף פשיטת רגל".^{vii}

מתוך הבנה שלא ניתן לשמור על רמה כזאת של התנגדות התירה ההנהגה המאוחדת של האינתיפאדה לסוחרים לפתוח במשך שלוש שעות בכל בוקר. משם התפתח מאבק על השליטה בשעות הסגירה של חנויות ועסקים, מאבק בעל משמעות סמלית גדולה. לגבי דידה של הנהגת האינתיפאדה הפגינה סגירת החנויות בכל יום לישראלים שהמצב אינו נורמלי, וכי ההנהגה המאוחדת היא זו ששולטת במצב ולא ישראל.

כדי להפגין את שליטתם ולהראות את יכולתם לשלוט בכל היבטי החיים בשטחים אימצו השלטונות הישראליים כמה צעדי נגד. אמצעי אחד היה להודיע שמותר לחנויות לפעול רק בשעות אחר הצהריים. לאחר מכן ניסו לסגור את אותן חנויות שפעלו בבוקר. התוצאה הייתה שבעיר כמו שכם בחודש מרץ 1988 היו החנויות סגורות למעלה משבוע, בזמן שצה"ל התעמת עם וועדות ההלם הצעירים של האינתיפאדה.

מאפיין בולט של התגובה הישראלית למעשים כאלה של אי-ציות למרותם כגון סגירת החנויות אחר הצהריים היה להתמקד באזור קניות אחד או עיירה אחת, בניסיון לשבור את ההתנגדות של אותה קבוצת מטרה ובכך להכריח את

כל בעלי העסקים האחרים לסור למרותם מתוך פחד, כך שהמעטים ישמשו דוגמה לרבים. כך, בשלהי אפריל 1988 נעצרו 14 סוחרים במזרח ירושלים והואשמו בהפרת צווים צבאיים לפתוח את חנויותיהם.^{viii} במאי 1988 אימצה ישראל צעד נגדי נוסף. היא הודיעה שחנויות ייסגרו במשך שלושה ימים על כל יום שייענו לקריאה לשביתה כללית.

כך ניסתה ישראל להטיל מעמסה כלכלית וכספית על אותם סוחרים ואנשי עסקים שהפגינו באופן פעיל את הזדהותם עם האינתיפאדה. ישראל קיוותה שכך תשבור את התנגדותם של אותם "כוחות חזית" שהתמידו בהפגנת גילוי כה בולט ופומבי של חיוניות האינתיפאדה. "תבוסת" הסוחרים תהווה מכה סמלית ניצחת לפלסטינים שבתוך השטחים הכבושים.

אין ספק שבעלי חנויות, סוחרים ועסקים קטנים סבלו כלכלית כתוצאה מהאינתיפאדה, ורבים פשטו את הרגל. בשנה הראשונה היה זה יותר בגלל הצניחה בביקוש מאשר צעדי הענישה הישראליים. בשנה השנייה של האינתיפאדה החל נטל המס העונשי שהטילה ישראל לגבות מחיר כבד יותר. כלכלנים פלסטיניים מעריכים כי בשנה הראשונה של האינתיפאדה הייתה ירידה של 40 אחוזים בהוצאות צרכנים בשטחים הכבושים. כמה עסקים סבלו נזק בלתי הפיך – במיוחד כאלה שעסקו במוצרי מותרות, מכשירי חשמל, רהיטים וכיו"ב מוצרים לא הכרחיים שאנשים נאצלו לוותר עליהם תחת תנאי המצור. צו השעה היה "להדק את החגורה" ולהגביל את הקניות למצרכים בסיסיים. ואף על פי כן הצליחו הרוב לשרוד. כתוצאה מצמצום שעות הפתיחה גבר המסחר בשעות שבהן החנויות היו פתוחות. אמנם ההכנסות ממכירות ירדו, אך כך גם העלויות והתקורה. יתר על כן, למרות ההגבלות "הרשמיות" על שעות המסחר מצאו הסוחרים דרכים להאריכן. חלק מהם הפכו את בתיהם למחסנים ושטחי מכירות. מוסכים המשיכו לתקן כלי רכב מאחרי דלתיים סגורות. זאת ועוד, הסוחרים העניים ביותר, בעלי הבאסטות, היו פטורים מהקריאות לשביתה יומית. גם למאפיות ולבתי מרקחת התירה ההנהגה להישאר פתוחים, אמנם על בסיס של תורנות, כדי לשמור על אספקת מזון

וצרכים חיוניים לאוכלוסיה, כאשר הפיקוד העליון רואה צורך להזכיר מדי פעם לקמעונאים אלה שעליהם להגביל את מכירותיהם בפרקי זמן אלה לצרכים חיוניים.

אחת המטרות המרכזיות של כוח כובש היא להתמקד במגזרים הפגיעים ביותר בחברה בניסיון לשבור את "החוליה החלשה ביותר" וכך לשבור את שרשרת ההתנגדות. כך ניסתה ישראל לעשות למגזר העסקי בשטחים הכבושים. אך כל סוחר שהתפתה לשים את האינטרסים הכלכליים שלו מעל לציות לרצון הכלל הסתכן בכך שוועדות ההלם המקומיות יתקיפו את העסק שלו בבקבוקי תבערה. הבנתי את הדילמה שעמדה בפני רבים במגזר העסקי מתוך שיחה עם סוחר עשיר משכם, שסיפר לי על שיחה שניהל עם צעיר שהורה לו לציית לשעות הסגירה החדשות לפי "שעון החורף", שמשמעותן הייתה לסגור את החנות שעה מוקדם יותר מאשר בחודשי הקיץ. כאשר התלונן איש העסקים שהדבר יפגע קשות בעסקיו ענה לו הצעיר: "אנחנו מוכנים להקריב את חיינו למען המאבק, האם זה יהיה מוגזם לבקש ממך להקריב מעט מרווחיך?"

מלחמת המיסים

הסוחרים הם אלה שנשאו בנטל המאבק על המיסים שהיה למאפיין קבוע של האינתיפאדה.^{ix} בראשית 1988 קראה הנהגת האינתיפאדה לפלסטינים לסרב למלא את דרישות המס של ישראל כחלק מהאסטרטגיה הכוללת של התנתקות מהמעצמה הכובשת ו"המינהל האזרחי" שלה. במקביל גובשה מערכת מיסוי חלופית, כאשר וועדות עממיות אספו כסף ואספקה מאלה שיכלו להרשות לעצמם לתת לשם חלוקה לנזקקים ביותר.^x

לפי ההערכות גבתה ישראל כ-160 מיליון דולר בהכנסות ממיסים מהגדה המערבית בשנת 1987.^{xi} כך ניתן להבין את הנחישות שבה ניסתה לשבור את שביתת המיסים – גם מסיבות פיננסיות וגם כדי להפגין את שליטתה באוכלוסייה הכבושה. צעדים ואמצעים שונים אומצו למען מטרה זאת. בוצעו

פשיטות על חנויות, הוחרמו תעודות זהות ומסמכים עסקיים של סוחרים, שניתן היה לפדותם רק לאחר שהסוחר הגיע למחלקת המיסים ושלם את הסכום שרשויות המס טענו שהוא חייב. פקידי מס בליווי צבאי החרומו סחורות מחנויות במקום מיסים שלא שולמו. עסקים אחרים נסגרו ובעליהם נכלאו בגלל סירובם לשלם מיסים.

במזרח ירושלים עוקלו חשבונות הבנק של 17 בתי מלון בגלל אי תשלום ארנונה. מגזר המלונאות והתיירות נפגע במיוחד מהאינתיפאדה. בשנת 1988 הייתה ירידה של 15 אחוזים במספר המבקרים בישראל, אם כי הענף התאושש בשנת 1989 והכניס לישראל 1.8 מיליארד דולר.^{xii} במזרח ירושלים נסגרו כמה בתי מלון מחוסר פעילות. ביוני 1988, כאשר היו חשבונות הבנק שלהם מעוקלים, הייתה התפוסה בבתי המלון במזרח ירושלים כ-18 אחוזים, בהשוואה ל-32 אחוזים ביוני 1987.^{xiii}

ישראל ניצלה את העוצר כדי לגבות מיסים, לפשוט על בתי סוחרים ובעלי בתי מלאכה, ולעקל רכוש. בטולכרם, שעליה הוטל עוצר במשך 29 יום ביוני ויולי 1988, הוסר העוצר ב-14 ביוני למשך שש שעות כדי לאפשר לתושבים להצטייד במצרכי יסוד. מחסומים הוקמו ברחבי העיר ותושבים מקומיים נעצרו לבדיקות מיסים ורישיונות רכב. ככל הנראה נאלצו 400 תושבים לשלם סכומים שבין 300–3,000 דולר.^{xiv}

מחסומים הוקמו גם בשולי עיירות וכפרים וכל כלי רכב נעצר על מנת לאפשר לפקידי מס לבדוק אם יושביהם שילמו את מיסיהם. המכונות ורישיונות הנהיגה של אלה שנמצאו חייבים כספים הוחרמו עד ששולמו הסכומים שנדרשו מהם. ב-5 ביולי 1988 נתפסו בדרך זו למעלה מ-300 מכונות ברמאללה.^{xv} בשבועות שקדמו לכך, במאי 1988, החרמה ישראל 40 מוניות שפעלו בקו ירושלים-רמאללה במקום המיסים שטענה שלא שולמו. תעודות הזהות של מורי הנהיגה הוחרמו כשליוו תלמידים במבחני הנהיגה שלהם. ברמאללה החרמו הרשויות 14 כלי רכב של בתי ספר לנהיגה, ונדרש צו ביניים של בג"ץ כדי למנוע מפקידי מס למכור אותן במכירה פומבית כדי לגייס כסף לתשלום

המיסים.

שיטה נוספת שאימצו השלטונות הישראליים הייתה לדרוש שפולסטינים יציגו אישור על תשלום מיסיהם לפני שיונפק להם כל מסמך רשמי שהוא כגון אישור נסיעה או ייצוא, תעודת לידה, רישיון נהיגה או חידוש תעודת זהות. במאי 1988 נדרשו 400,000 תושבי רצועת עזה לחדש את תעודות הזהות שלהם. כדי לקבל תעודות חדשות היה עליהם להוכיח כי שילמו את מיסיהם. ביולי הבא אומץ נוהל חדש ברצועת עזה, שלאחר מכן הוחל על תושבי הגדה המערבית: החלפת לוחות הרישוי של רכביהם. כדי לקבל את הלוחות החדשים, שהיו בצבע אחר מהישנים ומשום כך ניתנים לזיהוי מיידי בכל מחסום, היה על בעליהם להשיג אישור מרשויות המיסוי והמכס הישראליים ולשלם את "המס המיוחד" שהוטל על כלי רכב.

כיצד הגיבו הפולסטינים לצעדי עונשין אלה? לרבים לא הייתה ברירה אלא לקבל את דרישות המס של ישראל. נהגי מוניות עזתים, למשל, נאלצו לציית לנוהלים החדשים אם רצו להמשיך לעבוד. אחרים העדיפו לסבול את החרמת רכושם מאשר לשתף פעולה עם דרישות המס של הכובש.^{xvi} אחד ממארחי בעזה הסתובב בהפגניות בעיר עזה כשהלוחית הישנה מוצמדת למכוניתו, חודשים לאחר שהודיעו על הצעד החדש. אך למי שמחרימים את תעודת הזהות מסיבה כלשהו בדרך כלל אין ברירה אלא להשיג את אישור המס הדרוש כדי לקבל בחזרה את תעודת הזהות, החיונית כל כך לקיום חיים נורמליים כלשהם תחת הכיבוש. אך במקרה בולט אחד החזירו למעלה מ-300 תושבי הכפר בית סאחור שלייד בית לחם את תעודות הזהות שלהם לעירייה במעשה קולקטיבי של אי-ציות ומתוך סולידריות עם אלה מהם שבתיהם ועסקיהם היו נתונים לפשיטות רשויות המס. התגובה הישראלית הייתה הטלת עוצר על הכפר למשך שבועיים והכנסת 16 תושבים למעצר מינהלי.^{xvii}

כעבור שנה סבלו תושבי בית סאחור מעונש נוסף על מחויבותם הנמשכת לעיקרון "אין מיסוי ללא ייצוג", כאשר פתחה ישראל בניסיון דרקוני לגבות מיסים מקהילה עיקשת זו. במשך שישה שבועות, החל מספטמבר 1989, הטיל צה"ל

מצור על הכפר בעוד שחיילים ליוו פקידי מס ברחבי הכפר בליווי משאיות הובלה, והחרימו רכוש במקום מיסים שלא שולמו. מחסומים הוקמו סביב הכפר, הוטל עוצר קפדני, וכל התקשורת הטלפונית עם העולם החיצוני נותקה. נתפסו מכונות וציוד של בתי מלאכה, כך שבעלי מלאכה נותרו ללא אמצעי הפרנסה שלהם. החנויות נשארו ריקות מסחורה. בתים הופשטו מצידום הביתי. על פי נתוני צה"ל הוחרם רכוש בשווי מיליון ליש"ט, אם כי כל התושבים טענו לאחר מכן שהמספר האמיתי היה גבוה עד כדי פי שלושה. חברי כנסת, דיפלומטים זרים, ראשי כנסיות ואחרים מחו נגד צעדי הענישה שהוטלו על הכפר. המפקדה המאוחדת העליונה קראה לשביתה כללית חסרת תקדים של שישה ימים בתגובה לפעולה הישראלית. בעלי חנויות בעיירה הכריזו על שביתת מסחר שנמשכה שלושה חודשים במחאה על החרמת הרכוש, וארגון זכויות האדם אל-חק, היושב ברמאללה, האשים את החיילים בהפחדה, ביזה, אי-תיעוד של רכוש שהוחרם, הרס רכוש, קריעת תעודות זהות, גניבה ותקיפה.

ענישה כלכלית קולקטיבית

ככל שייראו אמצעי הענישה שהוטלו על בית סאחור חריפים, בעיקרם הם מהווים המשך של המדיניות הישראלית של הטלת ענישה כלכלית קולקטיבית על אותן קהילות פלסטיניות המעוזות להתנגד לכיבוש. כך, במרץ 1988, בעקבות רצח משתף פעולה פלסטיני בעיירה קבטיה, הוטל איסור על ייצוא אבן לבניה ותוצרת חקלאית מהעיירה לירדן – מקור הכנסה מרכזי. כך גם נאסר על מגדלי האבטיחים מבקעת הירדן ואזור יריחו לשווק את התוצרת שלהם בישראל, ובעוד שרשמית לא נאסר עליהם לייצא אותה לירדן, הדרישה שהמובילים ישיגו קבלות מס, רישיונות למשאיות, תעודות יושר עבור הנהגים וסוגים נוספים של תיעוד, הפכה את שינוע הסחורה לבלתי אפשרי למעשה. ניסיונות דומים להגביל העברת תוצרת חקלאית ממרכזי הייצור לשווקים הסובבים בשיא עונת היבול הפכו למאפיין קבוע של המאבק הכלכלי בין המעצמה הכובשת והפלסטינים. על עזתים נאסר לשווק את תוצרתם בגדה

המערבית. על מגדלי פירות וירקות בגדה המערבית נאסר לשנע את תוצרתם לשווקים הסיטונאים. הוטלו איסורים על שיווק תוצרת חקלאית בישראל. משלוחי פירות בדרכם לירדן עוכבו בגשרים עד שהרקיבו במשאיות. חקלאי באזור חלחול דיווח שהרווח השנתי הרגיל שלו מיבול הענבים ירד בשנת 1988 מ-10,000 דולר ל-1,000.^{xviii}

הגידול החקלאי הראשי בגדה המערבית הוא זיתים, ששוויים בשנת שפע 125 מיליון דולר, והמספקים עד 30 אחוזים מהכנסות הגדה המערבית.^{xix} 1988 הייתה שנת שפע ביבול הזיתים וישראל הבהירה למגדלים שבכוונתה למנף את חשיבות היבול ככלי להשבת שליטתה. היא סירבה להוציא רישיונות ייצוא לבעלי בתי בד ללא תשלום מקדמה של 10,000 דינר ירדני עבור "מיסים צפויים", בערך של כ-20,000 ליש"ט לפי שער החליפין באוקטובר 1988.^{xx} כבישי גישה ל"כפרים בעייתיים" אף נחסמו בעונת המסיק. צורה זו של ענישה סביבתית כלכלית הופעלה על הכפר תל שליד שכם. הכפר, הידוע בתאניו, נחסם ב-13 באוגוסט 1988, סמוך לתחילת עונת קט^{xxi} יף התאנים. אמנם הותר לתושבים לצאת ולהיכנס מכפרם, אך נאסר עליהם לצאת לשדותיהם, כליהם החקלאיים הוחרמו, ואפילו חמוריהם עוקלו. כפר זה, שהכריז על עצמו כ"שטח משוחרר" בחודשים הראשונים של האינתיפאדה, נסגר למשך 35 יום. המסר לכל שאר כפרי הגדה המערבית היה ברור: אם ברצונכם להימנע מגורלו של תל, אל תעשו בעיות לכובשים. כפי שהעיר מפקד צבאי ישראלי.^{xxii}

לא נקבל מצב שבו כפרים או אזורים יעשו מהומות... ואחר כך יוכלו להמשיך כאילו שום דבר לא קרה. זו הייתה המדיניות בתקופת קטיף השזיפים והענבים. היא תהיה בתוקף גם במשך מסיק הזיתים.

כפרים מסויימים שניסו להתנתק מהמינהל האזרחי סירבו לשלם חשבונות מים למועצות המקומיות שמינתה ישראל. בתגובה ניתקה חברת המים מקורות את אספקת המים. הכפריים גילו שבעוד שיכלו להפיק מספיק מים לשימוש ביתי מהבארות המקומיות, הכמות לא הספיקה להשקיית גידוליהם. הם נאצלו לשלם

את חשבונותיהם כדי לחדש את האספקה. כפרים שסירבו לשלם חשבונות חשמל מאותה הסיבה חוו חוויה דומה, של ניתוק החשמל עד שנאלצו לשלם. כוחות הכיבוש, ובמקרים מסוימים מתנחלים, גם הרסו יבולים ופרדסים כצורה של ענישה קולקטיבית באזורים "בעייתיים". במקרה אחד דווח שכרמים באזור חברון רוסו בקוטל עשבים רעיל על ידי מתנחלים מקרית ארבע. גם פלסטינים מצידם החלו להרוס יבולים וחורשות של ישראלים. המפקדה המאוחדת העליונה הכריזה על 22 ביוני 1988 כ"יום הצתה", ובחודשים מאי-יוני באותה שנה דווח על שריפת 100,000 דונם חורש בישראל.

אולי אמצעי הענישה הסביבתית הקיצוני ביותר שהפעילו כוחות הביטחון הישראליים היה העוצר. בלי לזלזל במחיר האנושי והפסיכולוגי שמשלמות משפחות המרותקות לבתיהן במשך ימים שלמים, ההשלכות הכלכליות של עוצר חמורות במיוחד. אנשים מנועים מגישה למקומות עבודתם, וסובלים מאובדן ההכנסה הנלווה לכך. הם מנועים מעיבוד גידוליהם, מה שבאזורים מסוימים גורם נזק אנוש לכלכלה המקומית. כך הוטל על העיירה קלקיליה עוצר במשך 29 יום באוגוסט 1988. העיירה נמצאת בלב אזור גידול הדורים מרכזי. עצי הדר זקוקים להשקיה בכל 10–15 ימים כדי לא לפגוע ביבול, ואילו כל יבול של ירקות הנותר ללא השקיה במשך תקופה כזאת נהרס לגמרי. הנה קטע מיומנו של חייל ישראלי במשך העוצר הזה.^{xxiii}

כשאנו מגיעים לסוף סיור הלילה (כדי להבטיח שאיש לא ינסה להציל את יבולו הגוסס) אנחנו מבחינים במשפחה המחזירה דלי של עגבניות. לפתע מזנק הג'יפ שלנו לפעולה. אנחנו חוסמים את דרכם. הם מספרים לנו שאין להם אוכל, הם פשוט גוועים ברעב ולא הייתה להם ברירה. וברגע זה נופלת אישה זקנה, בת תשעים, על ברכיה, נושקת את ידי, ומתחננת שלא אגרש אותה. "ממש נזקקנו לעגבניות," היא אומרת לי.

ברבות הימים והניסיון למדו תושבי מחנות הפליטים, הכפרים והעיירות שהיו תחת עוצר איך לשרוד. לרוב המשפחות הייתה אספקה של מזון ומוצרים

בסיסיים אחרים מספיקים לכדי שהות של חודשיים בביתן. אלה שיכלו להרשות זאת לעמם חפרו בורות מים לשימוש ביתי. תחת מעטה החשיכה היו כפרים שכנים שולחים אספקה, אשר חולקה על ידי צעירים על פי הנחיות הוועדות העממיות. לאזורים הסמוכים לקו הירוק נשלחה אספקה מכפרים וערים פלסטיניות בתוך ישראל והונחה בפאתי הכפרים והעיירות לאיסוף וחלוקה על ידי הצעירים.

אמנם רוב הפלסטינים למדו לחיות עם ההשלכות הכלכליות של התנגדותם הקולקטיבית, אך אין להמעיט בהשפעה הכוללת של הענישה הכלכלית. חוקר אחד העריך את ההפסדים של שמונה כפרים בגדה המערבית בתקופת עשרת החודשים ינואר-אוקטובר 1988 ב-6.5 מיליון דולר. המספר נעשה בלתי נתפס אף יותר כשמבינים שבגדה המערבית וברצועת עזה יש 420 כפרים, 30 מחנות פליטים ו-15 ערים.^{xxiv} הנה למשל המקרה של דייגי עזה. כ-80% מאלפיים האנשים אשר לפי ההערכה מתפרנסים בעיקר מדייג גרים במחנה הפליטים שאטי. בשנת 1988 היה המחנה תחת עוצר למעלה מ-250 יום, בהם נמנעה גישתם לסירותיהם וכך לפרנסתם.^{xxv}

ברצועת עזה בקיץ 1989 לבשה הענישה הכלכלית הסביבתית פנים חדשות. בראשית יוני 1989, לאחר שהוטל סגר מלא בן שלושה ימים על הרצועה במאי, החלה ישראל להנפיק אישורי כניסה מגנטיים למבקשים להיכנס לתחומיה. ב-18 באוגוסט היא החלה למנוע את כניסתו של כל גבר עזתי שלא נשא כרטיס מגנטי מהסוג החדש. אותם עזתים שהתפרנסו מעבודה בישראל נלכדו במאבק כוחות בין ישראל להנהגת האינתיפאדה, מאחר שההנהגה קראה להחרים את העבודה בישראל ופעילי וועדות ההלם החרומו אלפים מבין הכרטיסים שזה עתה הונפקו כדי לאכוף את האיסור.

הכוונה שמאחרי הנפקת הכרטיסים החדשים הייתה ברורה: להראות לעזתים שישראל היא זו השולטת בחייהם, לא ההנהגה המחתרנית, וכי אם ברצונם ליהנות מפרי עבודתם בישראל יהיה עליהם להרוויח זכות זאת על ידי התנהגות טובה ותשלום כל המיסים שלא נפרעו. כך הונפקו הכרטיסים

החדשים רק לעזתים שלא היה להם שום רקע של פעולות התנגדות לכיבוש. זו הייתה אסטרטגיה ישראלית טיפוסית: "תיגמול" התנהגות טובה וענישת "עושי צרות". בדיוק כמו שכל פלסטיני ש"שיתף פעולה" היה עשוי לגלות ששומת המס שלו הופחתה לחצי בשעה שזו של אחרים הוכפלה, כך גם עם הכרטיסים החדשים. מטרת ישראל הייתה לא רק לגרום סבל לאוכלוסיה אלא גם לתקוע טריז בקהילה הפלסטינית ולהחריף את המתח בין האוכלוסיה המקומית וההנהגה המחתרתית. בכך היא הצליחה. טינה רבה התפתחה בקרב תושבי רצועת עזה כלפי תושבי הגדה המערבית אשר לכאורה תפסו מקומות עבודה שהתפנו על ידי השובתים. באופן בלתי נמנע הוביל הדבר לערעור על תפקוד ההנהגה, שאפשרה התנהגות אופורטוניסטית שכזאת.

המאבק על הכרטיסים החדשים נמשך באוגוסט וספטמבר 1989, כאשר אוכלוסיית עזה סבלה מרמות חדשות של מחסור בשעה שישראל ניסתה לאכוף את מדיניותה וההנהגה הפצירה בציבור לקיים את החרם. כ-35–45 אחוזים מתושבי רצועת עזה היו תלויים בהכנסה מעבודה בישראל לפרנסתם. עם אובדן שכרם נאלצו אלה למשוך מחסכונותיהם הדלים ולעיתים להסתמך על תרומות של וועדות עממיות מקומיות במקרים של מצוקה יוצאת דופן. אפילו כאלה שאינם פליטים החלו לפנות לסוכנות האו"ם לפליטים בתקווה להשיג סיוע בעבודה, כסף או מזון. לא היה לתקווה זו בסיס. על פי פקיד אונרו"א האשם אבו סירו, תקציבה השנתי בסך 48 מיליון דולר היה רחוק מלהספיק. הוא העריך שיידרשו 300 מיליון דולר כדי לספק את דרישותיהם של כל אלה שהסתמכו על עבודה בישראל.^{xxvi}

בפרוס אוקטובר 1989 נאלצו מספר גובר והולך של עזתים להרים ידיים נוכח הכורח הכלכלי של החזרה לעבודה בישראל. מול הדילמה של שמירה על ההתקוממות בלי לגרום לאוכלוסיה לסבל ללא שיעור נאלצה ההנהגה בעזה להכיר בכך שאין ביכולתה להביס את ישראל במאבק על אישורי הכניסה החדשים, לאור חולשתה הכרונית של כלכלת עזה שבגללה היה חלק גדול כל כך מאוכלוסייתה תלוי במשק הישראלי.

כלכלת משקי הבית

על רקע המצוקה הכלכלית ואובדן ההכנסה שמהם סבלו הפלסטינים כתוצאה מאמצעי הענישה הישראליים, עשוי הניסיון להקל על הסבל על ידי חידוש פעילות כלכלית ביתית בקנה מידה קטן להיראות נלעג. אבל פיתוחה של מה שנודע כ"כלכלת משקי הבית" הפכה לתופעה מרכזית בשימור אסטרטגיית ההתנגדות שגישו הפלסטינים בשטחים הכבושים באינתיפאדה. כאשר פנתה הנהגת האינתיפאדה לעיסוק בשימור המאבק, היא החלה להפציר בציבור "להגביר את הכלכלה הביתית באמצעות עיבוד הקרקע, גידול עופות, צמצום הוצאות וחרם על מוצרים ציוניים."^{xxvii}

הכורח הכלכלי להסתמך על משאבים עצמיים דלים הפך למקור לגאווה פוליטית. במונחים שמזכירים את המושג הגנדיאני "סוואדשי"^{xxviii} החלו הפלסטינים לדבר על הציווי הפוליטי "לחזור למקורות" – לגלות מחדש את אורח החיים הפשוט של הדורות הקודמים. החרמת המוצרים הישראליים, סגירת החנויות, אובדן ההכנסה כתוצאה משביתות, הגדלת משך הזמן שמבלים בבית, יחד עם חששות מניסיונות ישראליים "להכניע אותם ברעב", כול אלה תרמו להיענות הציבור להפצרות הנהגתם ולמאמצים לפתח את אי-תלותם על ידי פישוט אורח חייהם וסיפוק עצמי של צרכיהם. כפי שהסביר תושב עזה, בקיץ 1988 הוא כבר הסתגל לתנאיו החדשים:^{xxix}

"נכון שזה קשה, אבל עבור מטרה שאני מאמין בה אני מוכן להתגבר על הקשיים שבהם אני חי ולהשתמש בדברים שיש לי ושזמינים עבורי... למשל, אני מגדל על הגג כמה יונים, כמה תרנגולות. כך, אני יכול לחסוך. במקום לקנות מבחוץ, אני מאכיל את הציפורים את השאריות שלנו ואוכל אותן. וזהו חיסכון. זאת לא בעיה... ההתקוממות יצרה אווירה שלא הייתה לנו קודם של ידידותיות ואחוה. למשל, אם יש לי משהו שאין לשכני, אביא משהו לשכני. אילו לי לא היה כלום ולשכני היה, הוא בוודאי היה בא ומביא לי משהו, כדי לעזור

לי. התנאים השתנו. ההתקוממות יצרה מציאות שלא הייתה קיימת קודם. הכול השתנה עבורנו עכשיו...

ההוצאה הממוצעת שלי הייתה 100 או 150 דוּנר, כמו רוב האנשים. עכשיו המצב שונה. היא אולי 50, 60 דוּנר. עם זה אני יכול להסתדר. זה שינוי. פעם הייתי עובד 15 או אפילו 20 יום בחודש. עכשיו אני עובד 10 ימים בחודש או לפעמים אפילו פחות. הייתי צריך להתאים את עצמי ליכולות שלי.

כמובן שדבר מכל אלה לא היה חדש עבור הפלאחים בכפרים הפלסטינים, אבל עבור מעמד הביניים והמעמד המקצועי פירוש הדבר היה עבודת כפיים בחלקות הירק ששתלו בגינותיהם. וועדות הנשים שיחקו תפקיד בולט במיוחד בקידום צורות חדשות של פעילות כלכלית ביתית ורבים החלו לגדל כמה תרנגולות ולהפוך שטחים פתוחים לגינות קהילתיות. ליוזמות אלה הייתה משמעות סמלית לא פחות ואולי אף יותר גדולה מזו החומרית של אספקת מזון מגידול ביתי. כפי שהסביר משקיף אחד, המטרה הראשית של מיזם "גינן למען הניצחון" שיזמו כמה שכנים בני מעמד הביניים ברמאללה הייתה "לשתול זרעי תחושה קהילתית גדולה יותר ולקדם ולטפח את תחושת העצמאות מישראל".^{xxx}

הציניקים אולי יטענו שהמטרה האמיתית והערך האמיתי של ניסיונות בני מעמד הביניים לחרוש ולזרוע את האדמה הייתה להרגיע אותם שגם הם משחקים תפקיד באינתיפאדה. ואף על פי כן, החומרה שייחסה ישראל לפעולות כאלה להעלאת המוראל באה לידי ביטוי ביחסה לאגרונום תושב בית סאחור שהחליט להעמיד את כישוריו המקצועיים לרשות בני כפרו. עם חברים אחדים החל למכור זרעים וציוד חקלאי בסיסי ולייעץ לאנשים איך לגדל ירקות בעצמם. ישראל איימה עליו במעקב 24 שעות ביממה ובמעצר אם לא יפסיק את פעילותו, והיה אחד מאלה שנידונו למעצר מנהלי לאחר ההחזרה ההמונית של תעודות זהות במחאה נגד החרמת הרכוש בכפר על ידי פקידי המס. על הכפר הוטל עוצר במשך עשרה הימים, אך התושבים טענו שלא רק שהדבר לא

הרתיע את אותם, אלא שהוא דווקא חיזק את הוועדה המקומית שתיאמה את חלוקת המזון בזמן העוצר ונתנה לתושבים הזדמנות לבדוק בפועל את יכולתם לספק את צרכיהם כפי שתרגלו.^{xxxi}

מימון חיצוני

למרות שאימצו אורח חיים פשוט יותר, צמצמו את צריכתם לצרכים בסיסיים והשתדלו להתנתק ככל האפשר מהכלכלה הישראלית בניסיון להגדיל את אי-תלותם בה, עדיין נזקקו הפלסטינים בשטחים הכבושים לכסף כדי לשרוד. בעבר היוו העברות כספים מבני משפחה שגרו ועבדו בחו"ל, בין עם במדינות המפרץ או במקומות אחרים, מקור כספים מרכזי בסך כ- 120 מיליון דולר בשנה.^{xxxii} כספים אלה הועברו או דרך סניפי בנק קהיר-עמאן בשטחים הכבושים, או דרך בלדרים שהביאו את הכסף דרך הגשרים מירדן. מתחילת האינתיפאדה עלתה חשיבותן של העברות כספים אלה בגלל צמצום ההזדמנויות להשתכר מעבודה בישראל ובשטחים והירידה הכללית בפעילות העסקית. בו בזמן שאב הציבור עידוד מהבטחות מדינות ערב בדבר סיוע כספי בפסגת אלג'יר באפריל 1988, הבטחות הפיצוי של הנהגת אש"ף בחו"ל, וההתייבויות המפורשות של עיראק וירדן שישלמו קצבאות למשפחות החללים שנפלו באינתיפאדה.

בניסיונותיה להביס את האינתיפאדה על ידי העלאת המחיר הכלכלי של ההתנגדות, הפכה ישראל את עצירת זרם הכספים הזה למטרה מרכזית. כל עוד שהפלסטינים יכלו לקבל מימון מחו"ל הפכו רבים מהעיצומים הכלכליים שהטילו הכובשים לבלתי יעילים בעליל. התקפת הנגד הישראלית התחילה בהגבלות חמורות על פעילותם של חלפני כספים מורשים והגבלת הסכום שמותר להכניס דרך גשרי הירדן ללא הצהרה ל-400 דינר לאדם. כך הפך בנק קהיר-עמאן, שרשומותיו ופעילותו היו תחת מעקב צמוד, לערוץ החוקי היחיד שדרכו יכלו פלסטינים לקבל סכומים של מעל 400 דינר. במרץ 1988 הוציאה ישראל צו שלפיו כל העברה של סכום של מעל 400 דינר דורשת אישור מיוחד

מהרשויות, והמגביל את העברתם של סכומים של עד 400 דוּנר לפעם בחודש. הגבלות אלה הוחמרו באוגוסט: ליחידים הותר לקבל תשלומים של עד 400 דוּנר רק פעם בחודשיים. בדצמבר 1988 הועלה הלחץ דרגה נוספת כאשר הודיעה ישראל שלפּלסטִינים בודדים המגיעים מירדן או מצרים יותר להכניס סכומים של עד 200 דוּנר בלבד או שוויו במטבע אחר. מי שירצה להכניס סכומים גדולים יותר יצטרך להוכיח שאלה לא הגיע מ"מקורות עוינים", ואילו מי שנשא סכום גדול מ-500 דוּנר הסתכן בהחרמתו אלא אם כן הציג אישור מהמינהל האזרחי.

נוכח חסימת הערוצים הפתוחים להעברת כספים נאלצו הפּלסטִינים לפתח שיטות חשאיות לשמירה על הזרם הנחוץ של סיוע כספי מבחוץ. הישירה מבניהם הייתה השיטה הפשוטה של זריקת חבילות כסף מעל לגדר הגבול עם מצרים ברפיח ברצועת עזה. ערוץ מרכזי נוסף היה דרך בנקים ישראליים מסחריים, כאשר נעשו הפקדות מחשבונות בנק שאי אפשר להתחקות עליהם מחוץ לישראל, ושמהם יכלו בעלי החשבונות למשוך סכומים קטנים דיים כדי שלא למשוך תשומת לב בלתי רצויה. ככל הנראה נפתח ערוץ נוסף כאשר פּלסטִינים שחיו בארצות הברית רכשו אג"ח ישראליות ממשלתיות ולאחר מכן שלחו אותן לפדיון לאנשים פרטיים ומוסדות בשטחים הכבושים.^{xxxiii} פּלסטִינים אזרחי ישראל, ישראלים אנטי-ציוניים, יהודים חרדיים אנטי-ציונים, אנשי עסקים ותיירים פעלו כולם כבלדרים ו"מתווכים", חלקם מתוך הזדהות עם מאבק ההתנגדות ואחרים כדי להרוויח את העמלה. תפקיד חשוב במיוחד בהעברת כספים שיחקו חלפני כספים פּלסטִיניים בעלי חשבונות בנק זרים. זה היה עניין פשוט למדי לבקש ממישהו להפקיד סכום מסוים באחד מחשבונות זרים אלה. לאחר מכן העבירו החלפנים סכום שווה, בניכוי העמלה שלהם, לנציגים בשטחים הכבושים.

כחלק ממאמציה לנתק את זרם התמיכה הכספית מבחוץ החלה ישראל לדרוש מעמותות ומאונרו"א לדווח על מקורות מימנם. כמה עמותות וארגוני רווחה נסגרו, גם כדי לדכא כל צורה של התארגנות פּלסטִינית לעזרה הדדית,

גם כדרך נוספת לגרום למצוקה כלכלית על ידי סגירת מוסדות צדקה, וגם מתוך התפיסה שארגונים אלה שימשו כערוצים להכנסת מימון לשטחים. מאמצים אלה גברו לאחר שהמלך חוסיין ויתר רשמית על תביעת ירדן לגדה המערבית ב-31 ביולי 1988. על פי הערכות בלתי רשמיות הוציאה ירדן עד 200 מיליון דולר בשנה בגדה המערבית ומזרח ירושלים – במימון בתי חולים, מיזמי פיתוח חקלאי, מוסדות איסלאמיים כגון הווקף, וסיוע לעיריות. הכספים כיסו משכורות וקצבאות עבור כ-21,000 מורים, עובדי ציבור ופקידים פלסטיניים אחרים, בסך כ-46 מיליון דולר בשנה. אש"ף הבטיח לקבל אחריות מלאה על כל אלה שמקומות עבודתם ופרנסתם נפגעו מהמהלך הירדני. אך, שלא במפתיע, הוא מעולם לא הבהיר בדיוק איך יועברו הכספים בצינורות הצרים שנתרו.

במאי 1989 העבירה ישראל חקיקה חדשה במטרה להוסיף ולבלום את זרם הסיוע, הכספי כאשר אסרה על כל מוסד פלסטיני או ישראלי לקבל כספים או רכוש אשר ידוע למקבל כי הם קשורים ל"ארגון טרור". החוק החדש נגד "כספים עויינים" גם איפשר להחרים רכוש שהתקבל בדרך זו, והוחל בדיעבד, כך שכספים שכבר היו ברשותן של עמותות היו צפויים להחרמה.^{xxxiv}

ככל שעבר הזמן התברר שהמאמצים הישראליים לצמצום זרם הכספים החיצוניים לשטחים הכבושים נושאים פרי. מניסיוני האישי, למרות שהפלסטינים היו מוכנים לדבר על רוב היבטי האינתיפאדה בפתיחות רבה, כאשר השיחה נסבה על השאלה כיצד חדר מימון חיצוני מבעד לרשת הישראלית, נתקלתי ב"קו אדום" שאותו הובהר לי שאסור לי לנסות לעבור. מה שהיה ברור הוא שזרם הכספים מבחוץ צומצם דרסטית בקיץ של 1988 והמצב הלך והחמיר. בסוף קיץ 1989 התקשו מוסדות פלסטיניים רבים שהסתמכו על סיוע חיצוני להמשיך לשרוד. זאת ועוד, החלו להישמע תלונות על שיטת חלוקת הכספים שכן הצליחו להיכנס. סכנת הפילוג חזרה ועלתה כאשר קבוצות לאומניות יריבות האשימו זו את זו בשימוש בכספים חיצוניים לקידום האינטרסים הפוליטיים שלהן. החלו להישמע האשמות בשחיתות, תוך אזכור

מספר האנשים שאיישו נקודות מפתח במסלול החלוקה אשר הקצו כספים למטרותיהם האישיות, כך שעד שעשו הכספים את דרכם דרך כל המערכת עד לנזקקים ביותר, במחנות הפליטים ובמקומות אחרים, בקושי נשאר מספיק כדי למלא את הצרכים הבסיסיים ביותר.

גם מקורות המימון החיצוניים של ישראל לא יצאו ללא פגע. בפברואר 1988 סירב פרלמנט הקהילה האירופית לאשרר הסכם לספק לישראל עד 50 מיליון אירו בהלוואות זולות וגישה מועדפת לשוקי הקהילה האירופית במחאה על אמצעי הדיכוי שהופעלו בשטחים הכבושים וסירובה של ישראל לכבד הסכם שיאפשר לייצא תוצרת חקלאית פלסטינית ישר לקהילה האירופית ולא דרך גוף הייצוא הישראלי הממשלתי.^{xxxv} כעבור שנתיים השעתה הקהילה האירופית את שיתוף הפעולה עם ישראל במחקר טכנולוגיה עילית במחאה נוספת על הפגיעה הישראלית בזכויות האדם של הפלסטינים. בה בעת הבטיחה הקהילה האירופית להכפיל את הסיוע הכספי הישיר שלה לשטחים הכבושים ולהגדיל את תרומותיה לאורו"א. ארגונים פרו-פלסטיניים מנסים אף לקדם חרם בינלאומי על סחורות ישראליות. אך "מחירים" אלה זניחים יחסית בהשוואה לשלושת מיליארדי הדולרים אשר לפי ההערכה מקבלת ישראל כסיוע שנתי מארצות הברית.

גורמים חיצוניים נוספים

בכל מאבק כוחות עשויה התוצאה להיות מוכרעת על ידי גורמים חיצוניים. כאמור, הכלכלה הפלסטינית בגדה המערבית וברצועת עזה הייתה תלוית באופן יוצא דופן לפני האינתיפאדה, וכך היא נשארה, למרות כל המאמצים לקדם אי-תלות ומידה של אוטונומיה כלכלית במהלך האינתיפאדה. בתקופת האינתיפאדה הושפע מצבה הכלכלי של האוכלוסייה הפלסטינית לא רק מצעדי העונשין הישראליים והאי-וודאות בהזרמת מימון לשטחים, אלא גם ממצבם הכלכלי של שתי שכנותיהם החזקות יותר: ירדן וישראל.

פלסטינים בשטחים הכבושים שמרו באופן מסורתי את החסכונות שלהם

בדינר ירדני, מטבע שלאורך זמן היה יציב בהרבה מהשקל הישראלי. תארו לכם את ההשלכות הרות האסון עבור הפלסטינים כאשר, בנוסף לכל צרותיהם הכלכליות האחרות, הצטמצם כוח הקנייה של חסכוניותיהם בלמעלה מ-50 אחוז תוך פחות משנה. זה מה שקרה לדינר. בגלל האי-וודאות הפוליטית שליוותה את הודעתו של חוסיין מיולי 1988 מיהרו הפלסטינים והירדנים להיפטר מהדינרים שלהם ולהמירם בדולרים. כתוצאה מכך איבד הדינר 17 אחוז משער החליפין שלו בחודש אוקטובר בלבד. והמצב עוד הלך והחמיר. תוך טענות שהבנקים הישראליים מוכרים כמויות גדולות של דינרים כדי להציף את השוק המשיך שערו לצנוח. עד מרץ 1989 כבר איבד הדינר מחצית משערו שלפני האינפיצאדה מול הדולר האמריקאי. עד סוף השנה ירד ערכו ב-65 אחוז מזה שב-1987, כאשר הכלכלה הירדנית נאנקה תחת המכה המשולשת של צמצום חריף בסיוע חיצוני, עודף ייבוא מסיבי לעומת ייצוא, וחוב חיצוני במימדים מבהילים.^{xxxvi}

בעוד שהפלסטינים סבלו ממחיקת כוח הקנייה של הדינר הוחמר מצבם עוד יותר בשל מאמצי ישראל לשלוט בשיעור האינפלציה שלה ומשבר תקציבי שפקד אותה. בינואר 1989 פוחת השקל ב-13 אחוזים. ביוני שלאחר מכן הוא פוחת ב-5 אחוזים נוספים, ועוד 6 אחוזים במרץ 1990. לפי ההערכה היוו השקלים שהרוויחו פלסטינים שעבדו בישראל 25 אחוזים מההכנסת בשטחים הכבושים.^{xxxvii} אפשר להתחיל לדמיין את המשבר העמוק שבו מצאו הפלסטינים את עצמם כאשר שני המטבעות העיקריים שעליהם הסתמכו לפעילויותיהם היומימויות איבדו את כוח הקנייה שלהם. זאת ועוד, כחלק מניסיונה לצמצם את הגירעון התקציבי שלה החלה ישראל לבטל את הסובסידיות על מוצרי יסוד. הדבר תרם לשיעור אינפלציה של 20 אחוז בשנת 1989, בעוד שמחירי מוצרי היסוד שעליהם הוציאו הפלסטינים את רוב הכנסתם עלו בכ-25 אחוז. הכלכלן סמיר עבדאללה תיאר את מצבם.^{xxxviii}

... תושבי השטחים הכבושים נתונים בין הפטיש לסדן. שכרם נשחק בגלל ירידת ערכו של הדינר הירדני מחד ועליית המחירים והאינפלציה

בישראל מאידך.

כשהם לכודים בין שתי כלכלות במשבר סבלו פלסטינים מכל השכבות החברתיות. אך כרגיל היו כאלה שסבלו יותר מאחרים והופיעו סימנים ברורים יותר לעימות כלכלי פנימי ופילוג חברתי. היה נהוג לבצע עסקאות שכירות גדל"ן בשטחים הכבושים בדינרים. נוכח הפיחות בערכו החלו בעלי בתים להעלות את שכר הדירה. קונפליקטים בין בעלי בתים ודיירים הפכו לנפוצים עד כדי כך שהמפקדה המאוחדת העליונה ראתה לנכון להתערב בהם, וקראה לצדדים "לשמור על הסכמים אישיים והבנה הדדית".

בשנת 1989 גם פרצו מספר סכסוכי עבודה ושביתות מטרידות של עובדים שדרשו תוספות כדי לפצות על שחיקת כוח הקנייה של שכרם. שוב נאלצה ההנהגה להתערב והורתה למעבידים להעלות את שכר עובדיהם. ראיון עם פועל פלסטיני מאוגוסט 1989 מצביע על המתיחות שהחלה להתעורר בציבור הפלסטיני בתקופה זו בשל הדרישות הסותרות לסולידריות לאומית מכאן ואינטרסים מעמדיים משם:^{xxxix}

אני כבר מזמן לא זוכר מצב כל-כך גרוע בגדה המערבית. בשנה שעברה גירדנו את תחתית החבית. השנה אנחנו לא מצליחים לעשות אפילו את זה.

לרוב האנשים בגדה המערבית ורצועת עזה אין בכלל כסף. אנשים ממש סובלים שם. אבל לפחות אנחנו סובלים עבור מטרה, עבור העצמות, שאני בטוח שתגיע במוקדם או במאוחר.

תמיד יש כאלה שיש להם כסף, הרבה כסף. אולי אתה יכול להסביר לי: נראה כאילו אנשים שהיו עשירים לפני האינתיפאדה נעשו אפילו יותר עשירים כיום. יש לי שכן ברמאללה שמתנהג כאילו שאין אינתיפאדה בעולם. בנו ובתו לומדים באיזו אוניברסיטה בארה"ב; הוא בעצמו אמר לי שהוא רוצה שהם יהיו כמה שיותר רחוקים מהאינתיפאדה. הוא על הזמן נוסע לירושלים ותל אביב באוטו המפואר שלו והולך למועדוני

לילה ומסעדות. המקרר שלו תמיד מלא במעדנים.

באוגוסט 1990 סבלה כלכלת השטחים הכבושים מכה נוספת בעקבות פלישת עיראק לכווית. לפי ההערכה היוו העברות, תרומות ורווחי ייצוא מהמפרץ בסביבות חמישית מהתמ"ג של הגדה המערבית ורצועת עזה. ההשפעה המיידית ביותר של הפלישה הייתה ירידה תלולה בהעברות מפלסטינים שעבדו בכווית, שהגיעו עד אז לכ-130 מיליון דולר בשנה. גם מוסדות סבלו. כווית הייתה התורמת הערבית הראשית לאונרו"א וגם בית החולים מקאסד וארגוני רווחה אחרים ואוניברסיטאות בגדה המערבית היו תלויים מאד בסיוע כספי מכווית. אובדן הסיוע החיצוני לאחר כמעט שלוש שנות מצוקה כלכלית יצר דילמה רצינית עבור פלסטינים בשטחים הכבושים. אך עבור חלקם הדגיש הדבר את סכנות ההסתמכות על סיוע כספי חיצוני והחשיבות המכרעת של פיתוח אי-תלות כלכלית כמפתח לשמירה על מאבק ההתנגדות והנחת הבסיס הכלכלי למדינה פלסטינית עצמאית.

סיכום

במאבק הלא שיוויוני בין מדינת ישראל והפלסטינים בשטחים הכבושים שיחק הניסיון של כל אחד מהצדדים לגבות מיריבו מחיר כלכלי כואב כאמצעי להשפיע על התוצאה הסופית תפקיד מכריע. בשעה שתשומת לבו של העולם ניתנה לעימותי הרחוב, ההרג, המכות, המעצרים והגירושים, התקיים מאבק איתנים עמוק יותר שעלה לשני הצדדים ביוקר.

במיוחד בתקופה שניתן לכנותה שיא האינתיפאדה בשנים 89-1988 הפגינו הפלסטינים נחישות בלתי מתפשרת. הם קיבלו כחלק משגרת יומם את הסבל הכרוך במחויבותם להתנגדות. הם היו מוכנים לסבול מצוקה כלכלית בגאווה ולא מעט תחכום. הם היו איתנים באמונתם שדרך התנגדותם למחיר הכלכלי שניסתה ישראל לגבות מהם הם למעשה מניחים את היסודות למדינתם הפלסטינית העתידית.

אך כשנכנסה האינתיפאדה לשנתה השלישית בלי שיסתמן כל פתרון מדיני

באופן, להנהגה הייתה סיבה לדאגה. מתחת לרטוריקה של אחדות לאומית הופיעו סימנים שקווי השבר שתמיד היו קיימים בציבור הפלסטיני עולים לפני השטח, גם בגלל החלוקה הבלתי שיוויונית לכאורה של הנטל הכלכלי של ההתקוממות.

האמת היא שעד 1990 כבר סבלו כל שכבות החברה ממצוקה כלכלית. מבחינות מסוימות סבלו המעמד המקצועי ומעמד הביניים ממצוקה יחסית גדולה יותר מהעניים, במובן שהיה להם יותר מה להפסיד והם נאלצו לעשות שינויים קיצוניים יותר באורח חייהם. אך בסופו של דבר היו אלה המגזרים העניים ביותר בחברה הפלסטינית שסבלו הכי הרבה – תושבי הכפרים ומחנות הפליטים.

בנוסף לאובדן ההכנסה, פיחות הדינר והשקל, האינפלציה והירידה התלולה ברמת החיים שנבעה מכך, הפכה גביית המיסים הענישתית של ישראל לנטל גובר והולך על רבים מהפלסטינים תחת הכיבוש. ואמנם, על פי המידע שהגיע לידי כלכלן פלסטיני, לאחר ירידה תלולה בהכנסות ממיסים בחודשים הראשונים של האינתיפאדה, ביולי 1989 אלה כבר חזרו לכ-95 אחוזים מרמתן מלפני האינתיפאדה.^x זאת, בשעה ששיעור האבטלה בשטחים הכבושים היה כ-30 אחוז ואילו ההכנסה החודשית הממוצעת של אלה שכן היו מועסקים הייתה כ-500–600 ש"ח (250–300 דולר), הרבה מתחת לשכר המינימום בישראל שהיה 855 ש"ח. ב-1990, לפני שהורגשה השפעת אובדן ההעברות מכווית, הוערכה ההכנסה השנתית לנפש בגדה המערבית בסביבות 1,200 דולר, בעוד שברצועת עזה היא הגיעה ל-600–700 דולר בלבד.^{xii}

הירידה התלולה ברמת ההכנסה הפנויה ביחד עם נטל המס והפיחות בערך הדינר הובילו לגל של סגירות עסקים קטנים ובינוניים בשנה השנייה של האינתיפאדה. הופעל לחץ רב על יצרנים לשמור על רמות שכר ותעסוקה, למרות השפל הכלכלי וצמצום מספר ימי העבודה בחודש. בתגובה למצב הכלכלי המידרדר הופחת מספר ימי השביתה הכללית ב-1989, והותר למפעלים לעבוד סביב השעון בניסיון לשמור על רמות תעסוקה ולמנוע מפולת

כלכלית כללית. בדומה לך קיבלו עסקים רשות מהמפקדה המאוחדת העליונה לשלם מיסים ולרכוש תשומות תוצרת ישראל כדי שיוכלו להמשיך לפעול. סמן אחד של השפל הכלכלי היה הגידול במספר הפלסטינים שחיפשו עבודה בישראל. על פי נתוני רשויות הצבא עלה מספר האנשים מהגדה המערבית שעבדו בישראל מרמה של 45-48,000 לפני האינתיפאדה לכדי 60-65,000 בסוף 1989.^{xiii}

למרות המועקה הכלכלית שהלכה וגברה מידי חודש, היו עסקים שבכל זאת הצליחו להגדיל רווחים. כאשר החלו מוצרים ישראליים רבים להיעלם ממדפי החנויות ניצלו יצרנים פלסטינים את ההזדמנות להגדיל את מכירותיהם. חופשיים מתחרות כתוצאה מהחרם על מוצרים ישראליים, נהנו חברות שייצרו מוצרי יסוד כגון מזון, משאות קלים וסיגריות מעליה של כ-20–30 אחוז במכירות. זאת ועוד, חלקים מהמגזר החקלאי חשו הקלה כאשר גדל הייצוא לאירופה במידה ניכרת בשנים 1989-90, בעיקר של פרי הדר מרצועת עזה וחצילי חורף מהגדה המערבית.

היו עסקים שלא הקפידו על אמות מידה מוסריות וניצלו את החרם על מוצרים ישראליים כדי להעלות מחירים. לעיתים חשה הנהגת האינתיפאדה צורך להזהיר חלקים מהציבור לא לנצל את המצב כדי להגדיל רווחים. כך, בכרוז מס' 40 שיצא בסוף מאי 1989 נקראו רופאים להוריד את מחיריהם ואילו אופים התבקשו להגביל את מכירותיהם בשעות של שביתה ללחם בלבד, "ולא להפוך את המאפיות לחנויות לממכר מזון ומשקאות". כאנקדוטה, חבר שלי התרעם כשגילה שחברה פלסטינית שסיפקה לו דיו למדפסת דרשה פי עשרה מהמחיר שדרשה החברה בתל אביב שממנה רכשה החברה הפלסטינית את הציוד.

למעט חריגים מסוימים המשיך מצבם הכלכלי של הפלסטינים בשטחים הכבושים להידרדר בשנתה השלישית של האינתיפאדה. החברים המפוכחים יותר של ההנהגה התחילו להבין שכל אסטרטגיה ארוכת טווח של התנתקות מישראל בצורת מסע שיטתי והמוני של מרי אזרחי, תישאר בגדר חלום בלבד

כל עוד שהשטחים הכבושים יישארו כה תלויים כלכלית בישראל וחסרי בסיס כלכלי מקומי שיוכל לתמוך במאבק שכזה. ואכן, באופן פרדוקסלי הפכו דרכי המאבק שנקטו הפלסטינים בצורת שביתות כלליות והגבלת שעות המסחר את האוכלוסייה לתלויה במידה גוברת במשק הישראלי, מה שהתבטא במספר הגדל והולך של אלה שחיפשו תעסוקה מעבר לקו הירוק.

אך גם גורמים בממסד הישראלי היו מודאגים מהמחיר הכלכלי שישראל הצליחה לגבות מהפלסטינים. החשש היה שאם יילחצו הפלסטינים חזק מדי הם עלולים להרגיש שאין להם מה להפסיד, והתוצאה תהיה התפוצצות אלימה שניזונה מייאוש. כבר בפברואר 1989 ביטא שר הביטחון רבין דילמה זו כפי שראה אותה:^{xliii}

עלינו לאזן בין פעולות שעשויות לגרום למצוקה כלכלית נוראה ומצב שבו אין להם מה להפסיד, ואמצעים שיקשרו אותם לרשויות הישראליות וימנעו מרי אזרחי.

שיקולים אסטרטגיים כאלה לא היו הבעיות היחידות שמולן ניצבה ישראל כתוצאה מהמאבק הכלכלי שבו הייתה נתונה עם הפלסטינים. המחיר הכלכלי של האינתיפאדה עבור ישראל היה אולי פחות בולט למתבונן מבחוץ, אך גם הוא היה ניכר. בדצמבר 1989 העריך השר לתכנון כלכלי את מחיר האינתיפאדה בכ- 1.5 מיליארד דולר. אולי הערכה מוסמכת יותר הייתה זאת של בנק הפועלים, שהעריך את המחיר המצטבר עבור המשק הישראלי של שתי שנות אינתיפאדה במיליארד דולר – נטל כבד למדי למשק שהתוצר הלאומי השנתי שלו הוא כ- 27 מיליארד דולר. לא מדובר בהוצאות צבאיות ישירות בלבד כגון על תחמושת, בניית מתקני מעצר, האכלה והלבשה של העצורים וכדומה.^{xliii} היה גם הפסד הכנסות ממיסים, הפסד מכירות וייצור, וההפסד למשק מגיוס אנשי מילואים, אשר בשנה הראשונה של האינתיפאדה נאלצו לשרת עד 60 יום, מה שגרם להפסד משמעותי של כוח אדם למשק הישראלי.^{xliii}

היעדרם של העובדים הפלסטינים, במיוחד בשנה הראשונה של

האינתיפאדה, תרמה אף היא לקשיים הכלכליים של ישראל, במיוחד בענף הבניין. בשנת 1988 הייתה ירידה של 15% בבניית דירות בישראל, אשר תרמה מצידה לעלייה של 35-40 אחוז במחירי הדירות ב-1989.^{xlvi} באמצע שנות התשעים גלשה הכלכלה הישראלית למצב של סטגפלציה כאשר האבטלה עברה את ה-10 אחוזים והלחצים האינפלציוניים גברו. במשך כל התקופה הזאת הגיעו עולים יהודיים מברית המועצות לארץ בקצב גובר. 50,000 הגיעו במחצית הראשונה של השנה והקצב היה צפוי לעלות לכדי 22,000 לחודש. המשאבים הממשלתיים נמתחו עד קצה גבול היכולת. עיקר הלחץ היה בתחום הדיור, ובשעה שגובשו תכניות לייבא כ-3,000 בתים טרומיים כחלק ממאמץ להגדיל את היצע יחידות הדיור מ-20,000 ל-80,000 בשנה, החלו המגזרים המקופחים וחסרי הדיור של החברה הישראלית ללון במאהלים בגינות ציבוריות במחאה על שכר הדירה המאמיר והיחס המועדף שניתן לעולים החדשים. הממשלה הקציבה 1.25 מיליארד דולר לקליטת עלייה ב-1990, סכום שאת רובו היה צריך ליטול בהלוואת, מה שהוסיף לעלות של פרעון חובות שכבר אז הגיע לשליש מתקציב המדינה, כאשר הוצאות הביטחון היו עוד 20 אחוז ממנו.^{xlvi}

במקביל לצורך למצוא פתרונות דיור לזרם העולים היה על ישראל למצוא להם גם תעסוקה. אסטרטגיה פשוטה אחת הייתה להחליף פועלים פלסטינים בעולים חדשים מברית המועצות. זה היה הרקע לאיסור הזמני על כניסת פלסטינים לישראל שהוטל לאחר המהומות בהר הבית וגל רציחות של פועלים פלסטינים שבא בעקבותיו לקראת סוף אוקטובר 1990. הדבר גם עזר להסביר את האמצעים שננקטו לאסור את כניסתם של אלפי פועלים פלסטיניים לישראל על ידי הרחבה קיצונית של שיטת תעודות הזהות הירוקות.

אמצעים אלה הוטלו על אוכלוסייה שכבר סבלה מההשפעה הפיננסית והכלכלית הטראומתית של פלישת עיראק לכווית. ההשפעה המיידית ביותר הייתה התייבשות זרם הכספים מכווית ושאר מדינות המפרץ. בכלל זה העברות מפלסטינים במפרץ וכן מימון ממוסדות ערביים לא ממשלתיים ובנקים

שעד אז העבירו תמיכה למוסדות ומיזמים פלסטיניים חינוכיים ורפואיים. זאת ועוד, אש"ף סבל מצניחה דרסטית בהכנסותיו כאשר תקציבו נחתך בכ-40 אחוז.^{xlviii} לא רק שפירוש הדבר היה פיטורים המוניים של עובדים בתוך מנגנון אש"ף, אלא מה שהיה מקור לדאגה מיידית יותר לאוכלוסיה בשטחים הכבושים, צמצום חריף בסיוע הכספי מהארגון.^{xlix}

בנוסף לאובדן זה של מימון חיצוני סבלו החקלאות והתעשייה הפלסטיניות מאובדן שווקי הייצוא בירדן, עיראק והמפרץ. דבר זה בתורו הוסיף לעליית האבטלה בשטחים הכבושים שאף גברה לאחר שובם של פלסטינים מכווית והמפרץ. מי שפעם פרנסו את משפחותיהם בשטחים הכבושים, חזרו כפליטים שמהווים נטל נוסף על משפחותיהם. למותר לציין שמשבר המפרץ הביא גם לעצירה מוחלטת של ענף התיירות שהחל להתעורר מעט בתקופת 1989-90. כך נוספו עוד אלפי מובטלים לשוק העבודה.

אך לקראת סוף 1990 עוד ציפתה לפלסטינים הרעה נוספת במצבם. ב-14 בינואר 1991 הטילה ישראל עוצר מוחלט על השטחים הכבושים שנמשך 40 יום. עובדים לא יכלו להגיע לעבודה, ילדים לא יכלו להגיע לבתי הספר, וחולים לא יכלו להגיע לבתי החולים. לא ניתן לעבד את האדמה או לקצור את יבולה. אנשים רעבו ללחם ונכנסו לחובות. בינתיים נגבו מיסים במרץ מחודש מהאוכלוסייה השבויה, והעולם, שתשומת ליבו ניתנה לאירועים במפרץ, לא התעניין בגורלה. העוצר הגיעו לקיצו לבסוף, אבל הגבלות התנועה בשטחים הכבושים ומעבר לקו הירוק לתוך ישראל נשארו בתוקף.

הלך והתחוויר שהשלטונות הישראליים ניצלו את ההזדמנות שזימנה מלחמת המפרץ ואת הצורך שהיא העלתה לרתק את הפלסטינים לבתיהם בגלל "הסיכון הבטחוני" הנשקף מהם לכאורה, כדי להאיץ את החלפת העובדים הפלסטיניים במשק הישראלי בעולים החדשים מברית המועצות.

כך, לאחר שוך הקרבות נשאר הגבול שבין הגדה המערבית לישראל סגור וישראל החלה להחיל את אותם תנאי כניסה על תושבי הגדה המערבית שאותם כבר החילה על העזתים. רק למי שנשא אישור עבודה הותר לחפש

עבודה. הזכאות הוגבלה לגברים נשואים מעל גיל 30 עם ילדים, בלי עבר של מעצר או כליאה בעבירות פליליות או בטחוניות. זאת ועוד, הותר להעסיק פלסטינים רק בתחומי התעשייה, החקלאות, והבניין. על אלה שעבדו במגזר השירותים נאסרה הכניסה. מעבר להגבלות אלה ננקטו צעדים "לעידוד" מעסיקים ישראלים למצוא עובדים חלופיים. כך, נאסר על מעסיקים להעסיק פלסטינים בעבודת לילה. היה עליהם להעסיק לפחות 10 פלסטינים, והיה עליהם לספק הסעה לעבודה ובחזרה לאותם פלסטינים שכן העסיקו. כתמריץ הציעה הממשלה למעסיקים תמיכה חודשית בשווי 250 ליש"ט עבור כל עובד ישראלי חדש שיגייסו. כתוצאה מאמצעים אלה, במאי 150,000 חזרו רק 25–35 אחוז מאותם 150,000 פלסטינים שבדרך כלל עבדו בישראל לעבודה.¹

מבחינת ישראל הייתה החלוקה הסלקטיבית של אישורי עבודה המשך של מדיניות "המקל והגזר" הרגילה. כך, בכפרים שבהם התפטרו המוח'תאר או מועצת הכפר בהתאם להוראות המפקדה המאוחדת העליונה בנוגע להתנתקות מהשלטון הישראלי לא הוצאו אישורים בתואנה שלא קיימת רשות מקומית רשמית שתעמוד מאחרי בקשות האישורים. בדומה לכך רק לאלה שהמציאו הוכחות ששילמו את מיסיהם ניתנו אישורי עבודה בישראל, זאת בהנחה שממילא אין להם "עבר בטחוני".

כך, בחודשים שלאחר באוגוסט 1990 צומצמו כל מקורות ההכנסה של הפלסטינים בשטחים הכבושים: העברות הכספיים מהפלסטינים שעבדו במפרץ, הסיוע הכספי מהעולם הערבי, הסיוע הכספי מאש"ף, תעסוקה בשטחים הכבושים, ותעסוקה בישראל.

באפריל 1991 ביקרתי בשטחים הכבושים בסיור מחקרי. התוצאות של התפתחויות הוות אסון אלה בלטו לעין. התקשיתי להבין איך תושביהם החסרי כל של מחנות הפליטים מצליחים לשרוד. אונרוו"א העריכה כי 80 אחוז מהמשפחות בשטחים הכבושים נזקקו לסיוע דחוף בצרכים בסיסיים. במהלך האינתיפאדה איש לא מת מרעב. כעת היו דיווחים נרחבים על תת-תזונה.² המצב נראה נואש אף יותר מאחר שהציבור הניח לשירותי הסיוע והרווחה

המקומיים שהתבססו על הוועדות העממיות להידרדר, במידה מסוימת בגלל אמונת השווא ברטוריקה של סדאם חוסיין והבטחות השחרור שלו.

התפיסה בקרב הפלסטינים הייתה שישראל מנסה להכניע אותם על ידי הרעבה, להוריד אותם לברכיהם, כדי שיסכימו לכל ויתור שתואיל ישראל לתת להם – סוג כלשהו של אוטונומיה מוגבלת, כל מה שיבטיח הקלה כלשהי של סבלם. מכר פלסטיני שלי, הידוע במחויבותו לאי-אלימות, ביטא באוזני את הסיכון שנטלה ישראל בקידום מדיניות מסוג זה:

כל מה שביכולתנו לעשות כרגע הוא להתרכז בהישרדותנו. אבל אם הסבל יהיה קשה ממשאוי ימצאו האנשים בשר לאכול – את בשרם של הישראלים. אל להם לישראלים ללחוץ עלינו חזק מדי.

ההשלכה הברורה הייתה שהיאוש עלול להוביל להתפוצצות של אלימות נגד ישראלים – חיילים, מתנחלים ואזרחים כאחד.

כדי להימנע מתרחיש כזה, הישראלים בוודאי ישקלו את האפשרות של קידום הפיתוח הכלכלי בשטחים הכבושים שיתרכז בהתנחלויות. תעשיות חדשות הקשורות להתנחלויות יוכלו לספוג חלק מעודף כוח העבודה הפלסטיני, בתנאי שכר ועבודה שלא יוגבלו על ידי חוקי העבודה הנוהגים בישראל גופה. ישראל תוכל להראות לעולם החיצוני כמה היא תורמת לרווחת הפלסטינים דרך תכניות כאלה לפיתוח כלכלי ויצירת מקומות עבודה. זאת ועוד, הם יוכלו לשכך כל תסיסה על ידי מתן תעסוקה, בשעה שהפלסטינים יהפכו לתלויים במידה גוברת והולכת בכלכלה הישראלית, בעוד שהמשק המקומי החלש של השטחים הכבושים ייחלש עוד יותר. זוהי התחזית, ואינה מבשרת טובות לפלסטינים.

אך לפני שהדבר יקרה על ישראל להתמודד תחילה עם אתגרים כלכליים לא מבוטלים משלה. מטבע הדברים היא פנתה לארצות הברית בבקשת סיוע. לפי הדיווחים היא מבקשת הלוואות זולות בגובה 5–10 מיליארד דולר למימון דיור לעולים החדשים מברית המועצות. דווקא בתלות של ישראל במימון חיצוני טמונה תקווה מסויימת להתקדמות לעבר השלום. כפי שאמר פעיל השלום

הישראלי אדם קלר:ⁱⁱⁱ

גם מנקודת מבט ישראלית, לארצות הברית בוודאי שיש זכות להתנות מתן סכום כה גדול מהממשל האמריקאי בהשתתפות ישראל בתהליך שלום. יהיה לכך גם יתרון בכך שהדבר יחייב כל ישראל הרואה עצמו כציוני להחליט מה חשוב לו יותר מנקודת מבט ציונית: כספים ליישוב זרם העולים החדשים מברית המועצות או דבקות בחזון ארץ ישראל השלמה.

אדם קלר ידוע בחוגי השלום הישראליים כאופטימיסט, אך גם בין "היונים" הקרובים יותר לזרם המרכזי של הפוליטיקה הישראלית קיימת תחושה (ותקווה) שאם תעכב ארה"ב את הסיוע תדחוף ההידרדרות שתיווצר במצב הכלכלי את רוב הישראלים לעמדה שבה יקבלו, ולו בחירוק שיניים, את הצורך בתהליך שלום כלשהו.

מבחינת הפלסטינים התקווה לכך קלושה. לגבי דידם הוכיחה ההיסטוריה של השנים האחרונות שאי אפשר לצפות מוושנינגטון אלא לתמוך בישראל. אבל קיים תקדים. ב-1953 הפרה ישראל את דרישת האו"ם להפסיק את בנייתו של מוביל המים הארצי שחדר לאחד האזורים המפורזים בין ישראל לסוריה. מזכיר המדינה ג'ון פוסטר דולס הורה על הפסקה מיידית של הסיוע האמריקאי לישראל ותוך שבוע צייתה ישראל להוראת האו"ם. דולס הסביר את מעשיו כך:ⁱⁱⁱ

נראה שאילו העניקה ארצות הברית סיוע כלכלי בנסיבות אלו, היה הדבר מערער את סמכות ארגון שביתת הנשק של האו"ם. סמכות זו נחוצה למניעת מעשי איבה כוללים ותוהו ובוהו באזור.

ישנם בוודאי רבים שהיו רוצים לראות את ארצות הברית מפגינה נחישות דומה ומחייבת את ישראל למלא אחר החלטות האו"ם בנוגע לכיבוש הישראל של הגדה המערבית ורצועת עזה, כפי שעשתה ב-1953 וכפי שעשתה שוב ב-1990 בתגובה לכיבוש העירקאי הנפשע של כווית.

1. Salim Tamari, "What the Uprising means", *Middle East Report*, May-time 1988, pp 24-30.
2. *I*, 30 January, 1988 ⁱⁱ.
3. הייתה בכך חזרה על קריאות של מובארכ עוודא מהמרכז הפלסטיני לחקר האי-אלימות לפני פרוץ האינתיפאדה. ⁱⁱⁱ
4. *G*, 4 March, 1988 ^{iv}.
5. C Richards in *I*, 30 January, 1988 ^v.
6. *AF*, 20 March, 1988 ^{vi}.
7. C Richards, *I*, 30 January, 1988 ^{vii}.
8. קבוצת סוחרים ממזרח ירושלים איימה בשבייתה ללא הגבלת זמן עד ששוחררו ה-14. *AF*, 1 May, 1988 ^{viii}.
9. הפלסטינים בשטחים היו נתונים למיסוי כבד יותר מהישראלים. See S J Baxendale in *Christian Science Monitor (CSM)*, 15-21 August 1988 ^{ix}.
10. מאקדמאי היו עשויים לדרוש תשלום חודשי קבוע של 50 ליש"ט בעוד שבעל אדמות אמיד יותר היה עשוי לתרום בשיעור קרוב יותר לכ-100 ליש"ט. יש לציין גם שקבלות ניתנו עבור תרומות כאלה כדי להימנע מהאשמות בשחיתות ורשלנות מקצועית.
11. See D R Francis in *CSM*, 9-15 May 1988 ^{xi}.
12. *Financial Times (FT)*, 16 August 1990 ^{xii}.
13. See *AF*, 14 August 1988 ^{xiii}.
14. *AF*, 19 June 1988 ^{xiv}.
15. ש.ם ^{xv}.
16. שיטה אחת הייתה להעביר את הבעלות על הסחורות לשכן או קרוב וכך למנוע את החרמתם במקום מיסים שלא שולמו. ^{xvi}
17. *JP*, 15 July 1988 ^{xvii}.
18. *G*, 16 March 1988 ^{xviii}.
19. *CSM*, 3-9 October 1988 ^{xix}.
20. *FT*, 8 October 1988 ^{xx}.
- xxi
21. *CSM*, 3-9 October 1988 ^{xxii}.
22. J Kestenbaum, "A Soldier's Diary", *JP*, 16 September 1988 ^{xxiii}.
23. Cited by H Awartani, "Impact of Israeli Policies on the Palestinian Economy and the Role of Palestinian Economic Institutions", *International Symposium on The Role of Foreign Assistance in Meeting the Economic and Social Development Requirement! of Palestinian People*, Vienna, 1989, p 5 ^{xxiv}.

.AF, 27 November 1989, p 1	xxxv	.24
.Quoted in I, 1 September 1989	xxxvi	.25
.Quoted in I, 13 April 1988	xxxvii	.26
סוואדשי היה מרכיב חיוני בתוכנית הקונסטרוקטיבית של גנדי ועסקה בהסתמכות על	xxxviii	.27
מקומיים לשם הפרנסה.		
.263-1(2)25 (VFG) "קולות מעזה"	xxxix	.28
.Quoted in I, 13 April 1988	xxx	.29
.D. Kuttab, MEI, 22 July 1988, p 11	xxxi	.30
.I, 23 August 1990	xxxii	.31
השטחים הכבושים. (G, 30 August 1990).		
.MEI, 24 June 1988	xxxiii	.32
.See Fiona McKay, "A draconian measure", MEI, 23 June 1989, pp 8-9	xxxiv	.33
רק באוקטובר 1988, כשמונה חודשים לאחר מכן, הוציאה ישראל את האישורים	xxxv	.34
הראשונים למגדלים פלסטינים מעזה לייצא את התוצר שלהם ישירות לקהילה האירופית, במאמץ מוצלח		
לסלול את הדרך לאישור הסכמי סחר עם הקהילה האירופית. See G, 11 October 1988	xxxvi	.35
לפי הערכה פחת ערך החסכונות הפלסטינים בכ- 300 מיליון דולר בגלל הפיחות		
בערך הדינר. Samir Hulaileh, <i>The Gulf Crisis and the Palestinian Economy</i> , East Jerusalem, PASSIA, 1991, p 5		
.Samir Barghouthi, in AF, 23 January 1989, p 16	xxxvii	.36
.S Abdallah, AF, 7 August 1989, p 16	xxxviii	.37
.Quoted by Yehuda Litani, JPIE, 26 August 1989, p 17	xxxix	.38
.Awartani (1989), op. cit., p 3 ^{xi}		.39
.Khalil Touma, AF 19 February 1990, pp 8-9	xli	.40
.JP, 27 November 1989	xlii	.
.Quoted by Joel Greenberg, JPIE, 25 February 1989, p 5	xliii	.42
בנק הפועלים העריך את המחיר הישיר של טיפול צה"ל באינתיפאדה בין 120-160 מיליון דולר	xliv	.43
בשנת 1988 ומחיר נמוך במעט עבור 1989. הערכות צה"ל עצמו היה הרבה יותר גבוהות: 260 מיליון דולר		
ב- 1988, 205 מיליון דולר ב- 1989, ו- 225 מיליון דולר ב- 1990. See JPIE, 6 January 1990, p 6		
.44 עודף הסחר של ישראל מול השטחים הכבושים הגיע ל-56 מיליון דולר בלבד ב-1988, שליש		
מהסכום של 174 מיליון דולר ב- 1987. (JPIE, 18 February 1989, p 7) יצרני ומעבדי מזון ישראלים		
נפגעו קשה במיוחד מאובדן הכנסות מדווח של 100 מיליון דולר לאחר שנתיים של חרם פלסטיני. כפעולת		
תגמול דרשה ישראל שכל הסחורות שיוצרו בשטחים הכבושים למכירה בישראל יסומנו בערבית כדי לציין את		
מקום ייצורם. See JPIE, 25 November 1989, p 21		
.FT, 16 January 1990	xlvi	.45
.FT, 2 May 1990 and 10 July 1990	xlvii	.46
.G, 8 December 1990	xlviii	.47
קי"מיות הערכות שונות מאד באשר למחיר הפיננסי שאובדנו של מימון זה גרם למשק הפלסטיני.	xlix	.48
S Batghouli, AF, 8 October 1990, p 5, and S Hulaileh (1991), op. cit		
.(1991), op. cit		
.49 פריטים מקו לעובד — עלון הקו החם לעובדים, מרץ 1991, תל אביב.	i	.49
.See Hulaileh (1991), op. cit	ii	.50
.51 אדם קלר, ראיון עם ניל פיינר, לונדון, מרץ 1991.	iii	.51
.Quoted by Donald Neff, MEI, 19 April 1991, p. 11	iiii	.52